

Fant verdens eldste runestein

Øivind Gulliksen, [Kulturhistorisk museum](#)

En eldgammel norsk runestein vekker internasjonal oppsikt blant språkforskere og arkeologer. De opptil 2000 år gamle innskriftene er fra den aller eldste tiden i runeskriftens gåtefulle historie.

Foto: Alexis Pantos/KHM,UiO.

I de første århundrene etter vår tidsregning, i perioden arkeologene kaller romertiden, kom skandinaver i kontakt med det romerske samfunnet gjennom vareutveksling og møter med den romerske hær. Det arkeologiske materialet vitner om at de slik fikk kjennskap til nye skikker og organisasjonsformer, og ikke minst til en skriftkultur.

Inspirert av klassiske alfabeter som romernes latinske bokstaver skapte germanerne sine egne skrifttegn – runene. Men hvor gammelt er egentlig runealfabetet, og når ble de første runesteinene laget? Dette er spørsmål som forskere i mange år har søkt svar på.

Et nytt arkeologisk funn vekker nå internasjonal oppsikt blant språkforskere og arkeologer: Verdens eldste daterte runestein ble oppdaget høsten 2021, da arkeologer ved Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo undersøkte et gravfelt i Hole ved Tyrifjorden. Radiokarbondateringer viser at gravens alder og dermed steinens inskripsjoner trolig stammer fra 1–250. Runesteinen er dermed ett av de aller tidligste belegg på nedskrevet språk i Skandinavia, og innskriftene gir ny innsikt i runeskriftens utvikling og skriftbruk i eldre jernalder.

– Alle runeforskeres drøm

For mellom 1800 og 2000 år siden sto altså noen ved Tyrifjorden og risset runetegn inn i den 31x32 cm store steinblokken av rødbrun ringerikssandstein. De snakket et eldgammelt språk som kan kalles tidlig urnordisk. Urnordisk er opphavsspråket til de nordiske språkene som snakkes i Skandinavia i dag.

– Å få et slikt runefunn i fanget er en enestående opplevelse og alle runeforskeres drøm. For meg er

dette et høydepunkt, for dette er et unikt funn som skiller seg fra andre bevarte runesteiner, sier runolog Kristel Zilmer, professor i skriftkultur og ikonografi ved Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo. Det siste året har hun jobbet inngående med å undersøke og tyde tegnene på runesteinen, og parallelt har arkeologene ved Kulturhistorisk museum arbeidet med å datere graven og analysere andre funn fra gravfeltet.

Steinen har fått navn etter funnstedet, og kalles nå Svingerudsteinen.

Er det et kvinnenavn på steinen?

Er det navnet på den gravlagte personen som er risset inn i steinen? På steinens fremside står åtte runer tydelig frem blant andre riss. Omskrevet med bokstaver står det: idiberug.

Skrivemåter i eldre innskrifter varierte mye, og språket endret seg mye fra disse runene ble risset og frem til vikingtiden og middelalderen. Det er derfor krevende å tolke budskapet på steinen.

– Teksten omtaler muligens en kvinne som het Idibera, og innskriften kan bety «For Idibera». Andre muligheter er at idiberug gjengir et navn som Idibergu, eller kanskje slektsnavnet Idiberung. Og det finnes flere tolkningsmuligheter – slik det ofte gjør med eldre runeinnskrifter, forteller Zilmer.

Runealfabetet kalles futhark, fordi de første seks bokstavene er «f u th a r k». Et sted på steinen finner vi de tre første runene i runealfabetet ƿ (f), ʀ (u) og þ (th).

– Steinen har flere slags innrissinger. Noen streker danner et rutemønster, det finnes små sikksakkfigurer og annet interessant. Det er ikke alle innrissingene som gir språklig mening. Vi kan få inntrykk av at noen har etterlignet, utforsket eller lekt med skrift. Kanskje var noen i ferd med å lære å risse runer, sier Zilmer.

Fortsatt er det mye forskning som gjenstår, men Zilmer er sikker på at man i tiden fremover vil hente ut mye mer verdifull kunnskap om runeskriftens eldre historie og skikken med å lage runesteiner.

Kulturhistorisk museum har utført den arkeologiske utgravningen av gravfeltet i Hole som en del av Nye Veiers planlagte utbygging av vei og jernbane (Ringeriksporteføljen) mellom Sandvika og Hønefoss.

Funnet i flatmarksgrav

Gravfeltet bestod av fire gravhauger og to flatmarksgraver fra eldre jernalder. Under den ene gravhaugen fant arkeologene en flatmarksgrav som inneholdt kremerte menneskebein, trekull og stein. I graven oppdaget arkeologene også en runestein. Runesteinen var ikke synlig på overflaten og ble først oppdaget da arkeologene begynte å grave seg ned i graven. På bakgrunn av osteologiske analyser vet man at den gravlagte var en voksen person, men kjønn er ikke kjent.

Graven hvor runesteinen ble funnet er en flatmarksgrav, dvs. en enkel gravtype uten særlig markering på overflaten. Gravtypen består av kremerte menneskebein og trekull som er rester etter likbål. Restene etter likbålet er gravd ned i bakken. Beina kan være lagt ned i beholder, f.eks. en keramikurne. Ofte er det få eller ingen gravgaver i denne type graver. Som regel har flatmarksgraver liten eller ingen synlig markering, men de kan være markert med stein. Gravene kan også ha en helle eller stein i selve gropen. Dette var vanlig gravskikk i perioden fra yngre bronsealder til romersk jernalder.

Flatmarksgraven lå under en gravhaug. Flatmarksgraven er datert på grunnlag av prøver av trekull og brente menneskebein og kan tidfestes til tiden mellom ca. år 1 og 250 evt., det vil si romertid. I graven ble det funnet en rytterspore som også kan dateres til romertid, og det er dermed sammenfall mellom radiokarbondateringene fra graven samt gjenstandsfunnet.

Også gravhaugen som flatmarksgraven lå under kan dateres til romertid, og den er datert til før år 300 fvt. Vi har ikke funnet spor som tyder på at noe er gravd ned gjennom gravhaugen, og derfor mener vi at funnomstendighetene til runesteinen er god og at det kan festes lit til radiokarbondateringene.

Runeskriftens historie

Runene er den eldste kjente skriften i Norge. Man vet at runene var i kontinuerlig bruk fra omtrent andre århundre etter vår tidsregning gjennom vikingtiden og utover senmiddelalderen. Da vikingtiden gikk mot slutten for 1000 år siden var det fortsatt vanlig å riste runer i hele Skandinavia.

I Skandinavia er det bevart flere tusen steiner med runerissede minneinnskifter fra vikingtiden, men det er finnes færre spor fra tidligere tider. Totalt er det bare funnet rundt et 30-tall runesteiner i Norge som antas å stamme fra romertiden og folkevandringstiden (fram til rundt år 550).

Svingerudsteinen er den eneste som er oppdaget i en funnsammenheng som kan dateres til tiden før 300. Dette nye funnet får forskere til å lure på om også andre runesteiner kan være eldre enn tidligere antatt.

Fakta om runenes historie:

- Runer er fellesgermanske skrifttegn og den eldste kjente skriften i Norge.
- Runeskriften oppstod i kontakt med andre skriftkulturer, et mulig forbilde var romernes latinske alfabet. Men de som laget skriften gav runerekken en egen vri, blant annet ved å sette opp tegnene i en annerledes rekkefølge.
- I Skandinavia var runer i bruk fra de første århundrene etter vår tidsregning til utover 1400-tallet.
- Noen runeinnskifter lister opp alle tjuefire tegn i den eldre runerekken. De seks første tegnene er «f u þ (th) a r k». Derfor kalles runealfabetet for futhark'en.

